

Lenin az államkapitalizmusról

(1917.márc.-1919.)

DÁNYI LÁSZLO

Oroszország a 20.sz. elejére elért gyors fejlődése ellenére sem tudta lényegesen csökkenteni a fejlettebb országokhoz viszonyított elmaradottságát, ráadásul fejlődése földrajzi és ipari szempontból egyaránt rendkívül egyenetlen volt.¹ Az I. világháború alatt ugyan meggyorsult az ipari termelés koncentrációja és a tőke monopolizálódása, a gazdasági és politikai elmaradottság miatt azonban az állammonopolista kapitalizmus (a háborús országok gazdasági gyakorlata) nem fejlődött olyan gyorsan, mint a nyugat-európai országokban, s csak az Ideiglenes Kormány megalakulása után erősödött meg.²

"Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foká"-ban felvázolt lehetséges alternatívák - tovább kell-e menni (még jobban kiélezve és elmélyítve az imperializmus szülte ellentmondásokat), vagy visszafelé (tompítva azokat) - közül Lenin az 1917-es forradalmi évben egyértelműen az utóbbi szellemében cselekszik. Értelmezése szerint az állammonopolista kapitalizmus a tőkés rendszer átmeneti megszilárdításának és a proletariátusnak az állam segítségével való kizsákmányolásának fokozása mellett a szocializmus szervezeti és anyagi előkészítését jelenti. E dialektikus ellentmondást Lenin úgy próbálja feloldani, hogy a régi elnyomó államapparátus működését a dolgozó tömegek alulról jövő, demokratikus ellenőrzésével szándékozza felváltani.

Oroszországban adva vannak a szocialista forradalom elengedhetetlen gazdasági előfeltételei, mert megteremtette őket a kapitalizmus fejlődése (a monopóliumok számát, szerepét és jelentőségét megtízszerezte a háború) - mutat rá Lenin. Az ellenőrzés és nyilvántartás módszereit pedig a kartellek,

a nagy gyárak, a szindikátusok, a vasutak, a posta, a fogyasztási szövetkezetek és szakszervezetek révén leegyszerűsítette a kapitalizmus. A magánellenőrzés azonban, még úgy is, ahogy azt a nagy, modern részvénytársaságok gyakorolják, széttagol és dezorganizál egy lényegében integrált társadalmi mechanizmust, amelynek szükséglete a teljes és ésszerű integrálás. A marxisták pere a kapitalizmus ellen elsősorban ezen az érvelésen nyugszik. A marxizmus a termelési folyamat társadalmi jellegének teljes kifejltségében látja a szocializmus fő történelmi előfeltételét. Oroszország esetében természetesen kedvezőtlenek voltak a szocialista forradalom gazdasági előfeltételei, de nem hiányoztak azok.

Oroszországnak a klasszikustól eltérő kapitalista fejlődése - a hatalom megragadása után - magával vonta a szocialista építés nem klasszikus gyakorlatát, útja szükségességének felvetését, amely Lenint az államkapitalizmus problémakörén keresztül tulajdonképpen egészen haláláig foglalkoztatta. Az állammonopolista kapitalizmus Lenin felfogásában 1917 októbere előtt a termelés és elosztás társadalmi szabályozását, általános munkakötelezettséget, az olyan lépések megtételének szükségességét jelenti, amelyek az éhínség, a pusztulás megszüntetését eredményeznék. Fontos hangsúlyozni: Lenin csak azon rendszabályok életbeléptetését javasolta, amelyeket gazdaságilag teljesen megérteknek, technikailag megvalósíthatóknak tartott, és amelyek politikai támogatását a parasztság tulnyomó részéről biztosítottnak látta. Így a föld nacionalizálását ill. szocializálását,³ egységes központi bank létrehozását, állami ellenőrzést valamennyi bank, a biztosítótársaságok, a tőkések legnagyobb szindikátusai fölött, igazságosabb progresszív jövedelem- és vagyonadót, az üzleti titok megszüntetését, a vállalkozók kényszerű egyesítését szindikátusokba, valamint a lakosság kötelező egyesítését fogyasztási szövetkezetekbe.

Javaslatok nem voltak újszerűek. Elméleti nagysága - a gyakorlat mindenkori függvényeként - ott mutatkozott meg, hogy ezen intézkedések végrehajtásának esélyét attól tette függővé, hogy sikerül-e egyrészt befejezni a rablóháborút azonnali demokratikus békekötéssel, létrehozni a köztársasá-

got, a földesuri földek és a gabonakészletek elkobzását, a 8 órás munkanapot stb. megvalósítani; másrészt sikerül-e a dolgozó tömegeket bevonni a politikai hatalom gyakorlásába, s ezen keresztül a termelés és az elosztás társadalmi szabályozásába, ellenőrzésébe. Felismerit a csődbe juttatott nemzetgazdaság - szigorú központi szabályozással való - stabilizálása mellett, meg kell változtatni e szabályozás jellegét is, mivel a termelési eszközök magántulajdonának fenntartása esetén ezek a lépések a dolgozók kiszármányolásának fokozását, nyomorát idéznék elő.

Arról van szó tehát, hogy amit Buharin is a legfontosabbnak tartott az államkapitalizmus ismérveként, a burzsoá államszervezet egybeolvadása a gazdasági szervezetekkel a sajátos oroszországi viszonyok eredményeképpen nem jelenthette az előrelépést a halaszthatatlan feladatok megoldásában. A városokban és a falvakban egyaránt kibontakozóban volt a káosz, Lenin és a bolsevikok közreműködése nélkül is. "Nem mi sietünk, a gazdasági bomlás siet" ⁴ - írta Lenin, védolva a szabotázsaikért a gyáro-sokat, tehetetlenségükéért a "kapitalista minisztereket". A bolsevik párt-nak igyekeznie kellett, hogy "le nem maradjon az eseményekről" (a "hol-mi komenisták védik a muzsikot" ⁵ felismerés igaz voltát bebizonyítani), mind a háború, mind a gazdasági bomlás elleni harcban tetteket, határo-zott politikát követeltek tőlük a tömegek - melyek elégedetlenek voltak, belefáradtak a kormány ígérgetéseibe -, s bizalmukat adva nekik a bolse-vizmus zászlaja alá tódultak. S Lenin hamar felismerte a forradalmi hatalom-átvétel lehetőségét, a munkásosztály és a parasztság együttes forradalma révén, olyan országban, mely még nem érett meg a szocializmusra, amely-nek gyenge és gyáva burzsoáziója volt.

A "hadiszocializmus"-sal vagy hadi állammonopolista kapitalizmussal szemben - mely katonai kényszermunkát, s a profit védelmét jelenti - "a forradalmi-demokratikus államban az állammonopolista kapitalizmus egy lépés, sőt több lépés a szocializmus felé" ⁶. "A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene" c. programatikus jellegű írásában mindezek el-lenére sem indítványozza - az államosított, ellenőrzés alá vett bankok és

szindikátusok vonalán - a magántulajdon eltörlését. Terve szerint a részvények vagy a tőkeállomány továbbra is a tulajdonosok kezében maradt volna. Megdöbbentően enyhe volt gazdasági reformprogramja a 8 órás munkanap törvénybejuttatása, az ország gazdaságának a német hadigazdaság mintájára történő újjászervezése (igaz a munkásellenőrzéssel), az államkapitalizmus bevezetése minimális államosítással. Ahogy Kricman mondta találóan: míg a burzsoá forradalom a legnagyobb sebességgel haladt előre az ésszerű befejezésig, addig csak a kísérleti lépéseket tette meg a proletárforradalom. Nemcsak terrortól és erőszaktól jobbra mentesen kezdődött a lenini szocializmus, de távol állt tőle az is, hogy valamiféle hatásos csapást mérjen a kapitalizmusra.⁷ Lehetőséget látott Lenin arra, hogy a forradalmi demokratikus erők a proletariátus diktatúrája, mint azonnali forma nélkül is hatásos állami ellenőrzést gyakoroljanak a gazdasági élet felett. Az ellenőrzés követelése azonban ismét és ismét összekapcsolódott, átnőtt a termelés és az elosztás teljes - a munkások által történő - szabályozásának programjába, egészen a gabona és az iparcikkek cseréjét szabályozó "országos szervezet" létesítésének elgondolásáig. A "miként" kérdése azonban megválaszolatlan maradt.⁸

Tisztában volt Lenin azzal is, hogy az Üzemi bizottságok, a szovjetek, a szakszervezetek mellett valamennyi nagy demokratikus és szocialista pártot, valamint a mérnökök szovjetjeit is be kell vonni az ellenőrzésbe, mivel "a proletariátus komoly ellenőrzést nem gyakorolhat a miniszterek felett".⁹ Fejleszteni, erősíteni kívánta a gazdasági rendszabályok, a termelés és az elosztás ellenőrzésére stb. irányuló önhatalmu vidéki akciókat, hiszen "a parasztok jobban értik a gazdasági viszonyokat és jobban értenek a társadalmi ellenőrzéshez, mint a hivatalnokok"¹⁰, s általában minden agrárátalakulás csak a legszélesebb körű helyi önkormányzat mellett lehetséges. 1917 júniusában még - a szegényparasztok megsegítése végett - a nagygazdaságok közös megművelésére való áttérést szorgalmazza, a béresküldöttek szovjetjeinek ellenőrzésével, mivel a "kisüzemi gazdaság az árugazdaság és a kapitalizmus fennmaradása esetén nem képes megszabadítani az emberiséget a tömegnyomortól"¹¹. (Az 1861-es reform által a földesuraknak bizto-

sitott 89 millió hektárból 1916-ig mintegy 50 % paraszti kézbe került).¹² Ilyen politika viszont az olyan túlnyomóan paraszti országban, mint Oroszország, politikai öngyilkosság lett volna. Lenin nyárra, különösen pedig a júliusi fordulat után, ártértékelt ezt az álláspontot, s felismeri: az egész parasztság mindaddig forradalmi erő, míg földet lehet szerezni a földesurtól. Engelsre hivatkozva javasolja: legyen kisgazdaság, s a többi a példa erejével magától elrendeződik. "A szocializmus objektív lehetetlensége a kisgazdasággal függ össze" - de ekkor még! - "nem szándékozunk kisajátítani, szabályozni, ellenőrizni sem"¹³ - írja.

Lenin elképzeléseit a parasztság növekvő és mélyülő differenciálódására alapozta. Ugy vélte, hogy a szegényparasztság többsége szövetségese marad a munkásosztály kormányának, és valószínűleg együttműködik vele és a társadalom szocialista átalakításában. Kezdetben tehát a forradalom kettős (burzsoá és szocialista) jellege volt a bolsevikok erejének forrása. A munkások és a szegényparasztok - Lenin elgondolása szerint - megtervezik a termelést, és a nyilvántartás és ellenőrzés rendszerén keresztül irányítják annak végrehajtását.¹⁴ Az államkapitalizmus égíse alatt a tervezés így válna a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet döntő színterévé.¹⁵ A legfontosabb azonban, amit nem lehetett figyelmen kívül hagyni, az az orosz gazdaság fejletlenségét mindennél jobban mutató primitív paraszti mezőgazdaság tulsulya volt, mely gazdasági forma a legélesebben állt szemben mindennemű tervezéssel.¹⁶ A mensevikek azt tartották, hogy az oroszországi viszonyok között a munkáspárt részéről szocialista célkitűzéssel korai a hatalom megragadása, ami tragikus következményekhez vezethet. Többségük aggódott Leninnek a parasztkérdésben kialakult álláspontja miatt. Ugy vélték, hogy ez igen sok veszéllyel járhat, s egészen kevés szocialista elemet láttak az ösztönös parasztfelkelésekben, melyekre Lenin alapozta reményeit. A leninizmus alapproblémájává tehát a parasztság szerepének kérdése vált, a két forradalom kombinációja - a szovjet gyengeség forrása lett.¹⁷ Lenin 1917 októberében a pártprogram felülvizsgálata során bírálta Buharint, fiatal és tehetséges kollégáját, aki 1917

és 1920 között egyike volt azoknak, akik rendkívül radikálisan a szocializmus azonnali bevezetését sürgették. Lenin óvatosabb volt: "most államosítjuk a bankokat, szindikátusokat, és azután "majd meglátjuk" - mondta. "Lehetséges, sőt valószínű, sőt kétségtelen, hogy átmeneti "kombinált típusok" (az egy-két bémunkást foglalkoztató kisüzemek) "nélkül itt sem lehetünk meg".¹⁸

Az ország katasztrófálissá vált gazdasági helyzete végképp meggyőzte Lenint arról, hogy a munkásság és az egész dolgozó nép helyzetének javítására lehetetlen komoly intézkedéseket tenni anélkül, hogy ne nyulnának forradalmi módon a tőkés magántulajdonhoz.¹⁹ De figyelmeztet: a proletariátus az elkobzással semmire sem megy, mert ebben nincs meg a szervezés, a helyes elosztás nyilvántartásának eleme. A nyilvántartás és ellenőrzés pedig a legfontosabb a kommunista társadalom első fázisának elindításában. A gazdasági rendszabályok véghezvitelére a nép valamennyi osztályából tehetséges szervezőket kell kiemelni, a szocializmus felé történő további lépések csak a proletárok, félproletárok jelentőségének növelése útján válnak lehetségessé. Lenin tehát nem a szociáldemokraták módján állott ki az adott helyzetben az államkapitalizmus mellé, nem a szocializmus kapitalizmuson belüli átnövési, evolúciós fejlődését hirdette, tovább ment a polgári demokratikus köztársaság mensevik koncepciójánál.

A proletariátus azonban "az igazgatás művészetét semmiféle könyvből nem tanulhatja meg".²⁰ Szüksége van jó szervezőkre a bankszakmában és a vállalatok egyesítése terén, márpedig ezen a téren a tőkéseknek szellemi fölényük és szervezettségük mellett - több tapasztalatuk van. Mindenekelőtt el kell sajátítani a kapitalista technika és kultúra minden vívmányát, amelyeket viszont csak a polgári szakemberektől lehet megtanulni. A polgári szakemberek felhasználásának kérdése így szorosan kapcsolódik az államkapitalizmus szélesebb problémaköréhez, pontosabban annak gyakorlati megvalósításához. A "Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat?" c. októberi írásában

ekkor fogalmazza meg először azt a gondolatot, hogy - eltérve az általános egalitárius felfogástól - a szakembereknek ideiglenesen meg kell hagyni magasabb fizetéseiket. Az egész tőkésosztály a legmakacsabb ellenállást fogja kifejteni, de az egész nép szovjetekbe ("a végre felfedezett politikai forma, amelyben a munka gazdasági felszabadítása lehetségessé vált"²¹) való szervezése útján megtöri azt a proletariátus. Lenin az "Állam és forradalom"-ban a gazdaság és demokrácia kapcsolatát vizsgálva kijelenti: "a demokratizmus más jelenségekkel együttvéve befolyást gyakorol a gazdaságra, előbbre viszi annak átalakítását és maga is változik a gazdasági fejlődés hatására".²²

Lenin egész 1917 októbere előtt gazdaságpolitikai koncepciójának alapja tehát az a felismerés, hogy Oroszországban nem valósítható meg egycsapásra és közvetlenül a szocializmus, ám megvalósítható több olyan átmeneti intézkedés, amely összességében biztosítja az átmenetet a szocializmushoz. Ehhez Oroszországot a fejlett tőkésországok - elsősorban Németország - államkapitalista szervezettségének fokára kell emelni, az oroszországi forradalom adta új tartalommal. A marxizmust alkalmazni kellett egy gazdaságilag és politikailag viszonylag elmaradott ország körülményeihez (az már az objektív helyzet sajnálatos következménye volt, hogy röviddel a hatalom megragadása után a marxizmus voluntarista aspektusai már előtérbe kerültek). Lenin tehát kidolgozta a tudatos szocialista kisebbség által végrehajtott és a nem szocialista elemek által támogatott hatalomátvétel elméletét a rendkívül egyenlőtlenül fejlett kapitalista ország körülményei között. Ezen nézet szerint hiba lett volna a gazdasági és társadalmi helyzet megérlelődésére várni, ezt a folyamatot majd a hatalomátvétel után biztosítják. A különbség Marx és Lenin között éppen az, hogy míg Marx feltételezte az alapvető gazdasági forradalom szükségszerűségét a politikai forradalmat megelőzően, Lenin azt a politikai hatalom megragadása után látta megvalósíthatónak.²³

A kapitalizmus valódi történeti fázisaként értékelt lenini államkapitalizmus (fontos ezt hangsúlyozni, mert a két világháború között Leninnek az

állammonopolista kapitalizmusra vonatkozó utmutatásait nemhogy továbbfejlesztették, hanem elhanyagolták, ill. eltorzították annak értelmét)²⁴ a szocializmus szervezeti és anyagi előkészítését jelenti. A szervezettség megteremtése érdekében látja szükségesnek Lenin az államkapitalista formák átvételét, amelyek 1917 októbere előtt még csak a fejlett termelőkörök spon-tán működésének szabályozásaként jelentkeznek. A nemzetközi és magyar történeti, közgazdasági irodalom régóta vitázik az államkapitalizmus tágabb és szűkebb értelmezésén. E vitához a dolgozat azzal járul hozzá, hogy egyrészt kimutatja Lenin 1917 októbere előtti írásaiban elsősorban az államkapitalizmus tágabb értelmezéséről van szó; másrészt utal a szocialista forradalom győzelme után - nagy viták közepette - továbbfejlesztett elméleti és gyakorlati rendszer azon elemeire, amelyek megtalálhatók már ezen periódusban is.

Írásai 1917 októbere előtt tulajdonképpen propagandisztikus jelentőségűek maradtak. Az oroszországi polgári demokratikus és szocialista forradalmak közötti rövid időszakra javasolt intézkedéseit a köztársasági kormány még forradalmi szituációban sem hajtotta végre, mert ez a kormány sohasem lett "forradalmian demokratikus". Lenin azonban bizott benne, hogy Oroszország a leggyengébb láncszemnek bizonyul az egyenlőtlenül fejlődő imperialista országok között, így az oroszországi forradalom a világforradalom első állomása lesz, vagyis a sokkal fejlettebb nyugati országok segítenek majd a szocializmus építésének hatalmas feladatában. Ugy vélte, hogy a forradalmi szocializmus feladata utat mutatni a fejlettebb országok késedelmesköd proletariátusának, s nem helyes passzívan várni, vagy eljátszani a polgári demokratikus forradalom balszárnyának szerepét. A szocializmus végleges győzelme egyetlen országban - az elmaradottság miatt, valamint amiatt, hogy a tökélet legyőzni csak nemzetközi méretekben lehetséges - lehetetlen, de addig is, míg a munkás-világforradalom bekövetkezik: az alapok megszilárdítása, s a további előrehaladás érdekében át kell venni a fejlett országok tapasztalatából a legjobb mintákat. Az államkapitalista módszereket Lenin nemcsak

felhasználhatóaknak vélte a szocialista gazdálkodás számára, hanem azokat - az államhatalom jellegének megváltozása utáni időszakra vonatkozóan - a szocializmus közgazdasági értelemben vett megalapozásaként értelmezte. "Mert a szocializmus nem egyéb, mint az államkapitalista monopólium után következő lépés. Vagy más szóval: a szocializmus nem más, mint államkapitalista monopólium, mely az egész népet szolgálja és ennyiben már meg is szűnt kapitalista monopólium lenni".²⁵

A legnagyobb nehézséget 1917 októbere után a - Lenin kifejezésével - "gazdasági erőnk és politikai erőnk közötti diszharmónia"²⁶ lelküzdése jelentette, valamint a gazdasági és politika közti azon szándék, mely az elmaradott kapitalizmus és a dezintegrált gazdasági-társadalmi struktúra következménye volt. Mert: "mi ismerjük a szocializmust, de nem tudjuk, hogyan kell megszervezni milliós méretekben, nincsenek ismereteink a termelés és a termékelosztás terén".²⁷ A szervezettség megteremtése érdekében tartja Lenin szükségesnek egyfelől az államkapitalista szektor létét, másfelől formáinak átvételét. Szűkebb értelemben az átmeneti gazdaság egyik szektoraként értelmezi, tágabb értelemben gazdaságpolitikai rendszabályokat, módszereket, a proletárhatalom ellenőrzését a tőkes szektor fölött, egy túlnyomórészt paraszti jellegű országban a szocialista állam ellenőrző és szabályozó tevékenységét jelenti a lenini államkapitalizmus.

A szakirodalom²⁸ hangsúlyozza ugyan az államkapitalizmus lenini koncepciójának e két fontos tartalmi összetevőjét, a kettő közti lényegi különbségét, de kevésbé tárja föl a közöttük meglévő szoros kapcsolatot, történetiségében, folyamatszerűségében nem vizsgálja a kérdést, s tisztán a szektorális rész visszafejlődésére, jelentéktelen voltára, ill. a történelmi körülményekre, a külpolitikai helyzetre vezeti vissza az államkapitalizmus oroszországi, így szovjetunióbeli meghiusulását is. Az államkapitalista átmenet megvalósulásának pedig két feltétele van: 1. a tőke fogadja el az új jellegű állam fennhatóságát, 2. másrészt - és erre a faktorra viszonylag

kis figyelmet fordítunk - a munkáosztálynak és pártjának eléggé érettnak és alkalmasnak kell lennie a feladatok végrehajtására. A kedvezőtlen külpolitikai helyzet hatása inkább ott mutatkozott meg, hogy olyan negatív folyamatokat indított el ill. erősített fel a belső fejlődésben, amelyekkel - a problémakör egzaktabb feltárása végett - véleményünk szerint többet kellene foglalkoznunk. Mert mint Lenin írta később, a proletárállamban az államkapitalista szabályozás sikere "nem csak az államhatalomtól függ, hanem méginkább a proletariátus és általában a dolgozó tömegek érettségének fokától, továbbá a kultúra színvonalától".²⁹

Amikor Lenin 1918-ban az államkapitalizmus szükségességéről vagy hasznosságáról beszél, nem a tőkés gazdasággal való modus vivendi-re gondol (a "baloldali kommunisták" számára az "államkapitalizmus" madárijesztője), hanem az államkapitalista módszerek, tapasztalatok, gazdaságsszervezési elvek alkalmazására a proletárállam által az állami szektoron belül, és a kisártermelőkkel, mindenekelőtt a parasztsággal való kapcsolatában. Az első tételt - a szocializmus elképzelhetetlen a korszerű (így tőkés) nagyipari termelés technikájának és módszereinek átvétele nélkül - már megtalálhatjuk Lenin gondolatmenetében 1917 októbere előtt is. Az államkapitalista módszerek, tapasztalatok fontosságának felismerése a kisártermelés tengerének állami szabályozásában viszont - a gyakorlat által felvetett problémára való azonnali reagálásként - a korszak terméke. Az államkapitalizmus a kispolgári anarchiával szemben is a rend és a szervezettség színműjeként szerepel.

Az államkapitalista szabályozás módszereit Lenin ekkor még nem piaci jellegűeknek képzelte el - még a kisártermelő szektorral szemben sem -, ami összefüggésben volt azzal, hogy 1918-ban csak az általános kérdések felvetésére, az elvont elvek meghirdetésére maradt ideje. Ugyanakkor sok más korabeli kommunista vezetőnél és teoretikusnál világosabban látta nemcsak az ár- és pénzviszonyok normalizálásának, hanem fenntartásának szükségszerűségét is a hatalom átvétele utáni első időszakban.³⁰

S "termelési-szervezési szemlélete" révén korán eltért a korábban elkép-

zelt és az elvi nyilatkozatokban továbbra is meghirdetett alapelvektől. A "baloldali kommunisták" (Buharin, Preobrazsenszkij, Radek, Obolenszkij, Larin, Miljutyin stb.) azzal vádolták Lenint, hogy az államkapitalizmus felé halad. Lenin "A "baloldali" gyerekeségről és a kispolgáriságról" c. munkájában szellemes választ adott. Visszaütasította, hogy az államkapitalizmus vádjá egyáltalán vád lenne. Véleménye szerint az államkapitalizmus előrehaladást jelentene az adott helyzetben, mert a valóságos ellentét nem az államkapitalizmus és a szocializmus között van, hanem egyfelől a szocializmus, másfelől a tőkések és kispolgárok fenyegető szövetsége között. A "baloldali kommunisták" -kal a fegyelem és az ellenőrzés kérdésében már az első hónapokban nézeteltérésre került sor, a gyakorlatiasság és a szakszerűség jelszava nem örvendett különösebb népszerűségnek a forradalmárok körében. Nem csupán Leninnek a fegyelem fontosságára vonatkozó észrevételeit utasították vissza, de az anyagi-össztönzést, a darabbért és a polgári szakemberek különlegesen kedvező helyzetének biztosítását is elvetették. Pedig 1917 és 1921 között az oroszországi helyzetet a nagymérvű anarchia, az elementáris kóosz jellemezte. A központi rendeleteknek a helyi hatóságok - még a kommunista vezetőségek is - csak akkor engedelmeskedtek, ha az tetszett nekik. A rendeletek gyakran zavarosak és ellentmondásosak voltak, részben tisztán a tapasztalatlan-
ság miatt, részben pedig azért, mivel a régi államapparátus szétzúzása tulságosan jól sikerült a bürokratizmus elleni harcban. Bár a munkásellenőrzésről az ipar munkásirányítására való áttéréssel foglalkoztak a legtöbbet, "gyámoltalanok, tapogatózóak és alkalomszerűek az ipar munkásellenőrzéséről szóló első rendeleteink és utasításaink, a hogyanra nem válaszoltunk"³¹ - írta Lenin. A baloldali ellenzék azonban ebben az időszakban tovább bírálta azokat az intézkedéseket, melyek a centralizáció és az egyszemélyi vezetés útján igyekeztek megszilárdítani a fegyelmet.

A termelés és a termékek elosztásának nyilvántartását és ellenőrzését a szovjethatalom kénytelen volt uzzal kezdeni, hogy szervezett harcot indítson a gazdag és vagyonos osztályok ellen. A bolsevik párt kezdetben a bankokkal való megegyezés útján akart haladni, kölcsönöket

adott nekik a vállalatok finanszírozására (1917. december 4-től a magánbankok államosításáig 68 millió rubelt kaptak).³²

Ez "naív, bizonyos értelemben hibás volt, de helyes volt benne az, hogy az államhatalom - proletariátus - kísérletet tett arra, hogy az új társadalmi viszonyokra való áttérést ... az akkori viszonyokhoz való legnagyobb fokú alkalmazkodással, ... fokozatosan és különösebb rombolás nélkül hajtsa végre."³³ A burzsoázia az ő érdekei szempontjából szintén helyes stratégiával válaszolt, a proletárforradalom győzelme napján gazdasági helyzete még nem ingott meg, teljesen birtokában volt gazdasági és szellemi erőinek, öntudatosabb volt, mint valaha, mert először volt önálló és független (Kautsky: a szocialista forradalom másnapján a trösztök szervezői nem fognak tétlenül ulni). Sajátos paradoxon, hogy a bolsevik párt vezetése - Leninnel együtt - 1917 októbere után, Leninnek a szocialista forradalom előtt kifejtett, a fokozatosságra épülő tervezete ellenére, a szocializmusra való közvetlen áttérés szellemében cselekedett. Mert "a földkérdéssel szorosan összefonódik az ipar kérdése, az agrárforradalom mellett a tőkés viszonyok felszámolásának meg kell történnie"³⁴ (1917 november). Lenin az orosz forradalom tisztán politikai szakaszának, a tőke elleni "vörösgárdista" roham idejének nevezte az 1917 októbere és 1918 eleje közti időszakot, melynek oka tehát nem kizárólag a tőkésosztály ellenállása volt. Az államosítás kezdetben nagymértékben alulról jövő folyamat volt, többsége - több mint kétharmada - 1918 júniusáig helyi döntések alapján történt. Az üzemek 70 %-ában azért következett be, mert vagy nem teljesítették a munkásellenőrzésről kiadott dekrétumot, vagy mert a tulajdonos elmenekült és egyszerűen sorsára hagyta üzemét.³⁵ A burzsoázia megtagadta a bolsevik államhatalmat, rákényszerítette azt, hogy a harcot a "lenni vagy nem lenni" kérdésére vigye át, de - és ennek napjainkig is tartó hatása van - a szocialisták közül sokan a szocialista forradalom által megteremtett szabadságot nem a felismert szükségszerűségként értelmezték, hanem olyan lehetőségként, mely által az új társadalom építésében kizárólag az óhaj és az igazságos társadalmi be rendezkedésről alkotott elképzeléseket kell mérvadónak tekinteni (egy

- már a szocialista forradalom előtt is jelentkező - balos türelmetlenséget jelentett tehát az effajta szabadság-interpretáció).

Szovjet-Oroszországban a munkások, illetve a hivatalnokok, a műszaki személyzet, a technikusok, gazdasztek stb. között éles szakadás következett be, "a szakemberek közül tizeket és százakat"(1) "sikertelt bevonnunk a munkába és átnevelnünk" - írta Lenin 1920 márciusában. Ezeknek a rétegeknek a szabotázsja súlyosan gátolta a termelést, az ellentét mind az intellektuál rétegre, mind a proletariátusra nézve végzetesnek bizonyult. A szaktudás és a társadalmi megbízhatóság ellenmondását habozás nélkül az utóbbi javára oldották meg, de nem kis áron.³⁶ "Hogy 1918-ban hogyan vonták be nálunk a burzsoáziát, jól tudjuk"³⁷ (szabadságvesztéssel, minden vagyonuk elkobzásával fenyegetve) - írta Lenin 1922. márciusában, utalva arra is, hogy a szovjethatalom akkoriban már más módszereket alkalmaz a burzsoáziával kapcsolatban. Az értelmiség arra az időre valóban két részre szakadt. Egyik része (családostul 1,5 - 2 millió ember)³⁸ részben önszántából, részben a tömeges száműzések eredményeképpen emigráns lett (1921 és 1931 között 18-20 %-uk hazatelepült),³⁹ másik része pedig 1922-től kezdve nagy lendülettel munkához látott a szovjetapparátus különböző területein.⁴⁰ (A káderképzések megoldásában mindazonáltal kevésbé támaszkodhattak a régi szakemberekre, mert azok nagyon kevesen voltak és még kevesebben maradtak a forradalom és polgárháború után.) Ha a szocialista forradalom egyidejűleg győzött volna az egész világon (vagy legalábbis több fejlett országban), sokkal könnyebb feladat lenne a legjobb szakemberek bevonása - írta Lenin (1920 májusában pedig Buharinnek "Az átmeneti időszak gazdasága" c. könyvéhez írott széljegyzeteiben olyan megszorításokkal él, amelyek kizárják az államkapitalista átmeneti forma alkalmazását Szovjet-Oroszország akkori helyzetében. Mint megjegyezte: "Ez lehetséges, például 2-3 kisebb államban, ha előzőleg a munkások teljes győzelmét aratnak a 4-5 legnagyobb és legfejlettebben".)⁴¹

Az 1918 március - április - májusi "békés" időszak kedvező feltételeket biztosított a munkásellenőrzési szervek számára. Ekkor azonban még nem

lehetett eleget tenni az államkapitalista ellenőrzés másik fontos követelményének, annak, hogy a szocialista állam a tőkésekkel kötött megállapodás révén közvetlenül is alárendelje ezeket a szocialista építés feladatainak, hogy megteremtse működésük ellenőrzésének és tervezésének direkt módszereit.⁴² Olyannyira nem, hogy pl. a szovjet kormány, mivel koncessziós javaslataira sem Európából, sem Amerikából nem kapott érdemi választ: 1919. február 4.-i rádiónyilatkozatában kijelentette - kész koncessziókat adni a kapitalisták által megszabott feltételekkel.⁴³ A bolsevikok reményei a munkás-világforradalom közeli bekövetkezésére vonatkozóan - melyre egész taktikájukat építették - ui. nem teljesültek. A szocializmusba való "ugrás" 10 évre vagy még hosszabb időre kiterjed - írja Lenin már 1918 márciusában! Annál is fontosabb ennek tudatosítása, mert a nyilvántartás és ellenőrzés megszervezése, a termelés proletár szabályozása erősen elmaradt a kisajátítók közvetlen kisajátításának munkájától, így a további támadás sikere érdekében "le kell állítani" a támadást. A burzsoáziával való gazdasági harcban nincs pénze a proletariátusnak, s "a régi bankjegyek borzasztóan hatnak és veszélyesek, mert a burzsoázia, amely őrzi ezeket a pénzkészleteket, továbbra is gazdasági hatalmon marad".⁴⁴ A szovjethatalom még 1793, 1871 szintjén sem érte el a nyilvántartást és ellenőrzést, nincs állami méretekben történő nyilvántartás és ellenőrzés, vagy ennek alapjai, s ezért szükség van a burzsoá és a burzsoá alapon megmaradt munkás szervezetekkel való kompromisszumra, ill. a szakembereknek magas illetmény adására. A kompromisszumok szükségesek, mint a lassabb, de egyben biztosabb haladásnak egyetlen biztosítéka.

A munkások nem ellenőrzik kellőképpen az értelmiségiek szervezőmunkáját, még nem eléggé biznak erejükben, az évszázados hagyomány folytán túlságosan hozzászoktak ahhoz, hogy a felülről jövő utasításokat lessék, félénkek, - még mindig meg vannak győződve arról, hogy az államot csak a "felsőbbrendűek" tudják kormányozni - állapítja meg Lenin. A munkások áttérítése az új álláspontra: a hatalom mi vagyunk - nehéz,

nehezebb, mint tapasztalt hivatalnokokat beállítani (1). Az ellenőrzést azonban nemcsak a kapitalisták elenyésző kisebbsége, hanem a "kapitalizmus által mélységesen demoralizált munkások" felett is kell gyakorolni. Elsősorban a szakszervezetekre hárul a felelősség az egész gazdasági életnek szocialista alapon való újjászervezéséért, a szovjeteknek pedig olyan szervekké kell válniuk, amelyek szabályozzák Oroszország egész termelését. "A szakszervezetek nélkül egy hónapig se tartottuk volna magunkat"⁴⁵ (1919 április), mert ezek állnak legközelebb a termeléshez és mert ezek vezetik a munkások millióinak legnagyobb tömegeit. Lépéseket tesznek a teljesítménybér, a Taylor-rendszer (ha a munkások elég öntudatosak lesznek, és helyes irányba terelik a Taylor-rendszer alkalmazását, lehetővé válik a napi 6 óra fizikai munka és 4 óra államvezetési tevékenység) bevezetésére, a bérek arányítására a gyár munkájának általános eredményeivel, illetve a vasuti és vízi közlekedés forgalmi eredményeivel (ez tkp. a termelési érdekelttség, s az önálló elszámolás egyik alapelve).

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetben a legfőbb gond az ipar megóvása, az ipari nagyüzemek szervezete útján - ez pedig jelenleg csak az államkapitalizmus mellett lehetséges, a helyreállítás és nyilvántartás elengedhetetlen feltétele pedig a munkásellenőrzés - írja Lenin 1918 májusában. Míg a szakszervezetek az első hónapokban még nem állottak bolsevik ellenőrzés alatt, addig számos üzemi bizottság igen. Az utóbbiak viszont - az ellenőrzés ellenére is - csak a gyári munkásság helyi érdekeit képviselték; Carr megállapítása szerint "a munkásellenőrzés mint a rombolás eszköze tett nagy szolgálatot a forradalom ügyének". Leninnek sikerült a munkástanácsok néhány túlzását így is lenyesegetni, egyesítve őket a szakszervezetekkel, melyeket fokozatosan szoros pártellenőrzés alá vontak.⁴⁶ Nagy egyetértéssel figyelte Lenin a bőrösök, a textilesek, a cukorgyári és a dohánygyári munkások tevékenységét (Oroszország legkiválóbb munkásainak nevezte őket), akik hozzákezdték ahhoz, hogy tanuljanak a tőkés szervezőktől, a vezető mérnököktől, a műszaki szakemberektől, mert megértették, hogy ebben van a legtöbb szocializmus.

(A szocializmus = szovjethatalom + a vasutak porosz rendeletre, amerikai technika és trösztök szervezése, svájci-amerikai könyvtárügyi rendszer etc.)⁴⁷ A kohászatban és a gépgyártásban lassabban megyez a folyamat, mert az egyrészt nehezebb (a könnyebb végén kezdték el a munkások, s fokozatosan térnek át a nehezebbjére), másrészt azért, mert Oroszországban nem nagyok az élenjáró és öntudatos munkások rétegei.

A burzsoázia - különösen a nagyszámu kis- és parasztburzsoázia - a nyilvántartás és ellenőrzés terén (gabonamonopólium) harcolt a legkomolyabban. Nem sikerült legyőzni a kispolgári ösztönösséget, márpedig a forradalom menetének magva attól függ: a proletár fegyelem és szervezettség győz-e, vagy pedig a kispolgári tulajdonosok ösztönössége, mely Oroszországban különösen erős. A szovjethatalom ellenségei már nem annyira a tőkések és a földbirtokosok, hanem a spekulánsok és a bürokráták - írta Lenin. Oroszországban törvény szerint állami gabonamonopólium van, de a spekuláció az állami monopólium helyett betör a társadalmi és gazdasági élet minden hasadéka. "Az államkapitalizmus burkát (gabonamonopólium, ellenőrzött vállalkozók és kereskedők, burzsoá szervezetek) hol itt, hol ott áttörik a spekulánsok, a spekuláció fő cikke pedig a gabona."⁴⁸ Mert a gabonamonopólium és a gabonabeszolgáltatás bevezetése önmagában még nem sokat számít, az, hogy a paraszt az állam rendelkezésére bocsájtsa-e az élelmiszert vagy sem, teljesen attól függ, mekkora tekintélye van előtte a fennálló államhatalomnak, elég erősnek tartja-e azt.⁴⁹ (márpedig ebben az időszakban Szovjet-Oroszország nagy része nem állt a kormány fennhatósága alatt). Mivel a mezőgazdasági technika a proletárforradalom kezdete után még hosszú ideig tartani fogja magát, illetve "a kistulajdonosok erősebbek, mint a szocialista gazdasági termelés",⁵⁰ a szovjetgazdaságoknak segíteniük (sic!) kell a parasztot, s az 1918. nov. 2.-án kiadott milliárdos állami segélyből csak akkor kaphatnak, ha közelebb kerülnek a parasztok életéhez. A szovjetgazdaságok (2000 kommuna és 4000 artyel) nagy részét - tényleges felosztás

céljából - át kell adni a parasztoknak - mondja ki Lenin 1919 novemberében az OK/b/P VIII. oroszországi konferenciáján. Nem az a fontos tehát, milyen mértékben szocialista jellegűek a gazdasági élet külső formái, hanem kizárólag az, hogy milyen mértékben sikerül a proletáriátusnak valóban uralma alá vetni a gazdasági apparátust.⁵¹

A proletárdiktatura nem tudott megbirkózni az áru- és pénzgazdálkodás megkövetelte feladatokkal, így a feladat: "a pénz megszüntetésének előkészítése a burzsoá rablás ellen, a bankok államosítása egy magában nem elég"⁵². Nyilvántartásba kell venni mindent, nacionalizálni kell mindent, hogy szabályozni lehessen az iparcikkek elosztását, nagy "keresztes" hadjáratokat kell szervezni a gabona és a fűtőanyag helyes elosztására - ismerte fel Lenin. A polgárháború kitörése és a hadikommunizmus (a beszolgáltatás és a falu iparcikkokkal való "tervszerű" ellátása "azon elv alapján, hogy aki többet adott feleslegeiből az államnak, az kevesebbet vagy semmit sem kap az államtól"⁵³) szükségzerű bevezetése lehetetlenné tették az áru és pénzviszonyok fenntartására vonatkozó szándékok valórváltását. A pénzforgalom felszámolását azonban nagyon széles körben - főként a "baloldali kommunisták" körében - a gazdaságpolitika céljaként jelölték meg. Felfogásukban az áru-pénzviszony a szocialista gazdasággal szemben idegen, ami a nem szocialista szektor jelenlétéből ered, másrészt az áru-pénzviszony és a piac - ezek a tervgazdasággal ellentétes gazdasági jelenségek - az összefüggést képviselik. Lenin látta az okok mibenlétét, tisztában volt az-
al, mi szülte a hadikommunizmust, és azzal, hogy az nem a fejlődés normális szakasza. Mindazonáltal megengedhetőnek tartott egy olyan gondolatot, hogy ez a különös helyzet több is lehet, mint egy epizód.⁵⁴

Igy vált ketté a szándék és a lehetőség. A társadalmassítás vagy kisajátítás, az áru-pénzviszony vagy a kommunizmusra való áttérés alternatíváit nem a gyakorlat - vagy akár a párton belüli elmélet vita - döntötték el, hanem a proletárdiktaturával szemben ellenséges belföldi és

külföldi erők katonai fellépése. Lenin 1922-ben igen frappánsan foglalja össze a nyugat-európai hatalmak háborús tevékenységének "eredményét": "... végeredményben feladatukat csak részben oldották meg. A forradalom teremtette új rendet nem döntötték meg, de arra nem adtak neki lehetőséget, hogy azonnal olyan lépést tegyen előre, amely igazolta volna a szocialisták jóváindításait."⁵⁵

1. A.Nove: A Szovjetunió gazdaságtörténete
Bp. 1971. 13.o., 16.o.
2. J.Ciepielewski: A Szovjetunió gazdaságtörténete
Kossuth 1977. 55.o.
3. A baloldali eszerek agrárprogramja, lásd LÖM 34.köt.
427-432.o. (a 242 választói utasítás)
4. LÖM 32. köt. 395. o. Kossuth Bp. 1974.
5. Majakovszkij Válog. Művei Európa 1977. 252.o.
6. LÖM 34.köt. 193.o.
7. A.G.Meyer: Leninism Harvard Univ. Press, Cambridge,
Massachusetts 1957. 192 o.
8. A.Nove: A Szovjetunió gazdaságtörténete 49.o.
9. LÖM 32.köt. 247.o.
10. LÖM 31.köt. 419.o.
11. LÖM 31.köt. 165. o.
12. A.Nove: A Szovjetunió gazdaságtörténete 24.o.
13. LÖM 32.köt. 293.o.
14. A.G.Meyer: Leninism 188.o.
15. Ez a lenini államkapitalizmus lényegi vonása, melyet a német
Planwirtschaft, a francia une économie dirigée és az angol plan-
ning fejez ki
16. E.H.Carr: The Bolshevik Revolution 1917-1923, vol.2. London
Macmillan, 1952. 364.o.
17. I.Deutscher: A befejezetlen forradalom Bp. 1969 Kossuth: 33.o.
18. LÖM 34. köt. 402. o.
19. de ahogy Hilferding mondja: "a nacionalizálásnak nem kell ki-
terjednie a nagyszámu paraszti és kisüzemre, mert ezeket a nagy-
ipar államosítása közvetve társadalmositja"; R.Hilferding:
A finánczóke KJK 1959. 487.o.
20. LÖM 31. köt. 109. o.

21. MEM 17.köt. 312. o. Bp. 1968.
22. LÖM 33.köt. 71-72.o.
23. A.G.Meyer: Leninism 208-209.o.
24. Állammonopolista kapitalizmus Kossuth 1970. 27.o.
25. LÖM 34.köt. 193. o.
26. LÖM 36. kötet. 287.o.
27. LÖM 36.köt. 247.o.
28. Szamuely László, Barla-Szabó Ödön, Berend T. Iván, Tolnai György stb., ill. E.V.Jufjereva, I.J.Trifonov, I.D.Brin, A.G.Szeid-Guszejnov, A.I.Kosszov, A.J.Levin, M.V.Zaharova, M.K.Vaszjutyin stb. idevonátkozó munkái
29. LÖM 44.köt.332.o.
30. Włodzimierz Brus: A szocialista gazdaság működésének általános problémái KJK 1967. 33.o.
31. LÖM 38. kötet. 136.o.
32. E.V. Jufjereva: Leninszkoje ucenyije o goszkapitalizme v perehodnij period k szocializmu Moszkva 1969. 32.o.
33. LÖM 44.köt. 201.o.
34. LÖM 35.köt. 114.o.
35. Hegedűs András: V.I.Lenin és a szocializmus gazdálkodási rendszerének alternatívái Közgazdasági Szemle 1970.4.477.o.
36. Varga Jenő: A proletárdiktatura gazdaságpolitikája, Kossuth 1976. 252.o.
37. LÖM 45.köt. 98.o.
38. LÖM 44.köt. 5.o.
39. I.J.Trifonov: A szovjet társadalom forradalmi átalakulása 1917-1936 Kossuth 1979. 136.o.
40. N.Valentinov: The NEP and the Party Crisis after the death of Lenin München 1971.2.o.
41. V.I.Lenin: Zamecsanyija na knyigu N.I. Buharina: "Ekonomika perehodnovo perioda" 396.o., idézi Szamuely László: Az első szocialista gazdasági mechanizmusok KJK 1979.123.o.

42. Barla-Szabó Ödön: Az 1920-as évek gazdasági vitái a Szovjetunióban, Kossuth 1971. 33.o.
43. I.D.Brin: GoszudarsztvennŰj kapitalizm v SZSZSZR v perehodnij period ot kapitalizma k szocializmu Irkutszk 1959. 24-26.o.
44. LÖM 36.köt. 333.o.
45. LÖM 38.köt. 137.o.
46. A.Nove: A Szovjetunió gazdaságtörténete 60.o., 71.o.
47. LÖM 36.köt. 521.o. & maga Lenin is például K.Ballod német szocialista professzor könyvét elolvasva ismerte fel 1919-ben a villamosítás jelentőségét, E.H.Carr The Bolshevik Revolution vol.2. 372.o.
48. LÖM 36.köt. 277.o.
49. Varga Jenő: A proletárdiktatura gazdaságpolitikája 262.o.
50. LÖM 42.köt. 33.o.
51. Lukács György: Lenin Bp. 1970. 98.o.
52. LÖM 38.köt. 97.o.
53. Az 1926-os vita az értéktörvényről a Szovjetunióban. Politikai gazdaságtan füzetek 25. 71.o.
54. Włodzimierz Brus: A szocialista gazdaság működésének általános problémái. KJK 1967. 33.o.
55. LÖM 45.köt. 398.o.